

4323

I

אבאלקאן אבאלקאן

0448

מ. ש. א.

## KOLEJKA.

Das Wort stammt aus dem Polnischen und bedeutet eigentlich eine Ansammlung von Menschen, die infolge äusserer örtlicher Umstände eine Reihe/im Deutschen sagt man "Schlange"/bilden. Im Ghetto war die Kolejka eine alltägliche Erscheinung und gewisse Funktionen des Wirtschaftslebens ohne diese unlenkbar.

So entstanden Kolejkas vor den Kolonialläden, Gemüseplätzen, Holz- u. Kohlenplätzen, Milch- und Kurstläden, vor den Postschaltern, Apotheken, den verschiedenen Abteilungen, und vor allen vor den Küchen, welche die Messortsuppen/siehe dort/ausgaben.

Die Ursache hierfür war zunächst der Umstand, dass es einen freien Einkauf in den Geschäftsläden/Verteilungsstellen/nicht gab. Die Abnahme der Lebensmittel aller Art war rationiert und an eine bestimmte Ausgabestelle/zumeist such an eine bestimmte Zeit/gebunden. Der Ghettoeinwohner war gezwungen, die ihm für je 1, bzw. 2 Wochen zugewiesene Ration/siehe dort/ in dem ihm zugewiesenen Laden abzuholen. Da diese Läden die Ausgabestelle für fast alle Lebensmittel wie z.B. Mehl, Zucker, Marmelade, Öl, Flocken, Erbsen, Kaffeemischung, Salz, Natron, Seife, Zündhölzer etc.

KOLEJKA Blatt 2.

7bis auf Fleisch, Hurst, Molkeerprodukte und Gemüse über 2 kg pro Kopf/ waren, beanspruchte das Abholen geraume Zeit. Dazu kam noch ein zweiter Uebelstand, nämlich der, dass fast alle Ghettobewohner gleichzeitig - entweder am arbeitsfreien Sonntag oder in der Zeit nach der Ressortarbeit, also nach 5 Uhr nachmittag - die Kolonialläden betreten wollten und sich infolge des Andranges naturgemäss eine lange Reihe von Einlasssuchenden, oben die Kolejka bildete.

Sogar vor der Friedhofshalle gab es eine zeitlang, besonders im Winter 1942 zur Zeit des Massensterbens, eine Kolejka, in der die Angehörigen und Freunde zur Bestattung der Toten lange warten mussten.

Die Kolejka war -obwohl infolge der argeführten Umstände unvermeidbar - eine gefürchtete Erscheinung. In der Kolejka gab es stets Streit, Aufregung und auch Handgreiflichkeiten, manchmal sogar Prügel seitens der Leiter, der Ladenaufseher oder des Ordnungsdienstes. Vielfach ging die Unruhe in der Kolejka auf die Besorgnis zurück, nach langem beschwerlichen Warten keine Ware mehr zu bekommen und sich am nächsten oder übernächsten Tage von neuem der peinlichen Prozedur des Anstellens unterziehen zu müssen, während andererseits die ./.

KOLEJKA Blatt 3.

Protektionskinder /die "Protektio"/ sofort abgefertigt wird und so den Wartenden die Nase vorwegnimmt.

Im Zusammenhang mit dem Begriff Kolejka entstand die Wendung: "sich eine Kolejka machen". Dieser Sprachgebrauch besagte, dass man sich seinen Platz in der Kolejka sichern konnte, ohne vom Antritt bis zur Erledigung unausgesetzt in der Reihe stehen zu müssen. Das geschah auf diese Weise, dass die betreffende Person sich nach einer gewissen Zeit des Schlangensteheens mit dem Vorder- und Hintermann verständigte und die Sicherung des Platzes von diesen Nachbarn zugesagt erhielt. Die Person verliess ihren Platz und konnte ihn nach ihrer Rückkehr gestützt auf die Treue und Versicherung des Nachbarn, dass sie da gestanden habe, wieder einnehmen. Dieses ungeschriebene Gesetz wurde allenthalben respektiert, gab aber auch viel Anlass zu Streitigkeiten. Man hatte eben sein Recht auf den Platz in der Kolejka nicht erlassen, sondern erstanden. Ein Rechtszustand, welcher die Torturen wesentlich milderte.

O. A.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

Organizacja jestonia p.l.s.k. na rozdanie i wydanie  
 gota przez kierownika tych p.l.s.k. (dotyczy K.Ch.)  
 nieobliczono koszty chleba i wyżywienia dla rodziny  
 w czasie wojny, nieobliczono kosztów leczenia  
 finansowego /finansów/ też nieobliczono kosztów  
 odzieży w czasie wojny, nieobliczono kosztów  
 transportu oraz rodziny i kosztów wyżywienia  
 stanu wojennego dla rodziny przez kierownika /dotyczy or-  
 ganizacji K.Ch. na wojnie/ kosztów transportu i wy-  
 żywienia w czasie wojny, nieobliczono kosztów  
 leczenia rodziny typu rodzinie wojennego dla rodzin  
 tych pracowników w czasie wojny /dotyczy K.Ch. /  
 że się to będzie wyliczało do rodziny w okresie  
 wojny, nieobliczono kosztów leczenia rodziny  
 1944 K.Ch. dla wojennego wojny, nieobliczono  
 rodzinie oraz rodziny w czasie wojny.  
 K.Ch. były należne przez rodzinie w czasie wojny  
 /przez wojennym na wojnie wojny, dotychczas  
 koszty dla rodziny wyliczono do czasu wojny /dotyczy K.Ch. /

157

KOMISJE CHOROBYE /Komitety chorobowe/ 2.

~~.....~~

traktujacych organizowane przez siebie dosadnie chibim  
wielogono-dwumoczone na rzecz chowch wydzly osamit  
tylko jako praciaryvoma kajo s mononoso q /jasonie  
dugo przez jasiende s.1943/.

b.

15  
KOMITET FARMACEUTYCZNY ./Apotheker-

Komitee,

Zarząd i oficjalne przedstawicielstwo kooperatywy  
farmaceutycznej / vide Kooperatywa , punkt b/ /.

b.

18  
KOMITET LEKARSKI. /Aerzte-Komitee/  
=====

Zarząd i oficjalne przedstawicielstwo kooperatywy  
lekarzy / vide Kooperatywa , punkt b/ /.

b.



(12)

KURSY PONADLICEALNE.

uczelnia o wyższym poziomie naukowym, niż szkoła średnia zorganizowana w gecie w sierpniu-wrzesniu 1940r. Uwieruchomione po kilkunastu wykładach /matematyka, chemia, fizjologia, psychologia/, na które uczęszczało kilkaset maturzystów i przedwojennych studentów wyższych uczelni.

b.

## LEIH BIBLIOTHEKEN,

T  
35

gleich nach der Errichtung des Gettos, bevor noch die aus Lodz ausgesiedelten Juden in ihren neuen Wohngebiet heimisch waren, machte sich das Lesebedürfnis beim "Volk des Buches" geltend. Es wurde befriedigt durch die Leihbibliothek J.W. Sonnenberg, / Zgierska 19, d. i. Hohensteinerstr. 19/ welche ohne Unterbrechung seit 1931 an dieser Stelle funktionierte. Alle anderen Leihbuchhandlungen wurden im ersten Kriegswinter 1939/40 durch das Propaganda-Amt des Warthegaues liquidiert. Sonnenberg hatte anfangs rund 1900 Bücher in polnischer Sprache und Leser aus dem Mittelstand und Balut. Vom April 1940 an kaufte er von den Lodzern und andern Kingesiedelten Bücher in allerlei Sprachen, ~~hauptsächlich~~ <sup>hauptsächlich</sup> deutscher und englischer Zunge. Anfang 1944 besaß die Bibliothek bereits 7500 Bände, darunter 300 deutsche. Ausser literarischen Werken kaufte Sonnenberg auch Schulbücher, Enzyklopädien, Kompendien aller wissenschaftlichen Kategorien und Lehrbücher fremder Sprachen. Das Abonnement kostete 2 Mk monatlich, ausserdem war eine Kautions von 5 Mk erforderlich.

*Leihbibliothek**früher, später*

/.

LEIH BIBLIOTHEKEN /Fortsetzung/

32

Schliesslich gab es im Getto eine Reihe jiddischer Leihbibliotheken in Privatwohnungen, auf die der Interessent durch eine auf dem Haustor angebrachte Affiche "Achtung !Ch`borg arojs jiddische Bicher zim lajnen", aufmerksam gemacht wurde.--

Die Behörde tolerierte all diese Bibliotheken. Allerdings galt für sie das Verbot der deutschen Kriegsbücher und derjenigen Werke, welche auch im Reich verboten waren.

O.R.

11  
36

## LEIHBIBLIOTHEKEN /Fortsetzung/

Seit Mai 1943 musste der deutsche Leser, der ein Abonnement anstrebte, ein deutsches Buch als Einschreibehonorar zur Verfügung stellen, sodass der deutschsprachige Teil der Bibliothek sehr rasch wuchs. Im Frühjahr 1944 hatte Sonnenbergs Leihbibliothek bereits 4000 Abonnenten. Von polnischen Autoren waren /ausser Kriminal- und Sensationsbüchern/ die Klassiker Zeromski, Strug, Orzeszkowa, Sienkiewicz, Prus, von Sowjetautoren Pilniak, Ehrenburg, Gorkij und Aldanow begehrt. Die deutschen Leser griffen mit Vorliebe nach Monographien, geschichtl. und philosoph. Werken und nach den deutschen Klassikern. Am beliebtesten waren Heine, Fontanar, Ludwig und Uebersetzungen der Weltliteratur. Von jiddischen Autoren waren J.L. Perez sowie auch die populärsten. ---

Neben Sonnenberg etablierte sich der Kodzer Buchhändler S. Otelberg, /Polzowska 44, d.i. Rauchgasse/ der 3000 Bücher und 2000 Buchbesitzer besaas, sodass ständig alle Bücher zirkulierten. --- und eine Anzahl von kleineren Leihbibliotheken, die sich in privaten Wohnungen befand n. mit der Zeit aber liquidierten sie sich zum grössten Teil.

## L E C H T

34

Jiddischer Ausdruck für das deutsche Wort "Licht". Vor Bestand des Gettos wurden im Osten Kerzen verschiedener Dimensionen von Strassenhändlern, meist Kindern, verkauft. Sie dienten hauptsächlich als Kerzen für die Menorah, also als Chanukkakerzen. Im Getto wurde die Kerze an sich eine Rarität. Aus Talg / Unschlitt / verfertigte man im Hause kleine dünne Kerzen und bot sie am Freitag-Abend, am Vorabend des Sabbats auf der Strasse feil. Meist Kinder, selten Erwachsene, standen an Strassenecken und versuchten Passanten mit dem Ruf "Lecht, Lecht!" anzulocken und zum Kauf zu veranlassen. In den ersten Gettomonaten kosteten diese kleinen schwächlichen Kerzchen, deren Docht ebenfalls in Heimarbeit aus Baumwollfäden geflochten wurde, nicht mehr als einige Pfennige. Am Beginn des Jahres 44 war der Preis auf eine Mark, für etwas stärkere Kerzen auf drei Mark das Stück gestiegen. Für die Kerzen zum Chanukkaleuchter musste der traditionsbeflissene Gettobewohner ungefähr 50 Mk ausgeben. Immerhin gab es im Getto ein paar tausend Familien, die am Sabbat-Vorabend Licht zündeten, dh. Kerzen der genannten Art benützten.

G. B.

M A C H T .

38

Allgemeine Bezeichnung der Behörden ausserhalb des  
Gettos, die über dieses zu verfügen hatten.

B.O.

30

M A N S E R L

Mansert, Mansert

Verbleibe ungenügend das aus dem Hebräischen stammenden  
 מַנְסֵרֵט, das im Iordanische-Lexikon jüdischer Dialekte  
 eine kleine Zulege Mansert bezeichnet.

In der Mundartsprache bedeutete der Ausdruck: "Unter-  
 werden a Mansert" soviel, wie jemand etwas in die Schote  
 schieben, jemand eine Schuld andichten.

Im Ghetto wurde der Ausdruck "Mansert" nur in der  
 Küchenwirtschaft benützt und bezeichnete eine Kanne, die  
 kein bestimmtes Maass hatte, aber kleiner war als die  
 Kannekannen mit bestimmten Maass.

Bei der Darstellung der Mitzge aus dem Heben in die  
 Arbeiterescorte oder Mansert wurden geschlossene Kannen,  
 die ihr Maass hatten, verwendet. Wenn nun beispielsweise  
 ein Kanon über 300 Liter hatte, die also 140 Liter  
 Sutte / 100 mal ein Siebzigtel/ konsumierten, so wurde  
 die Sutte in drei Kannen v. z. 2 a 50, und 1 a 40 Lt. ge-  
 schickt. Da aber der Arbeiterstand nicht stabil war  
 und die gesunde Suspension nicht ausreichte, wurde  
 eine "Zulege" in einer kleinen Kanne auf alle Fälle ./.

MAUSER I Blatt 2

mitgegeben, die die Aufteile in oder "wydzielaczka"  
genau verrechnen musste.

Diese kleine Anlage wurde "Mauser I" genannt.

(40)



M E N A Z K H A /Menage-Schale/

42

Mit der Einführung der Werk/Bessort/Suppen hat sich die Notwendigkeit ergeben, ein entsprechendes Gefäß zur Arbeit mitzubringen, um diese Mittage abzuwaschen zu können. Anfangs wurden allerlei Töpfe, Schüsseln, Teller zu diesem Zweck genutzt, später hat sich eine einheitlich geformte Menazka /länglich-oval mit Tragehenkel/ als praktischer erwiesen und durchgesetzt.

Der Mann mit der Menazka in der Hand ist in den Straßen das charakteristische Merkmal des Ghettolebens.

B.O.

49

MENASCHKA /Esschale/  
 =====

Die Esschale des Soldaten, ~~mit~~ der unzertrennliche Begleiter des Gettobewohners, der darin seine tägliche "Suppe" holt und verzehrt, ~~stark~~ war bequemer zu handhaben als der auch weitverbreitete Suppentopf. Der Name stammt wohl aus der österreichischen Militärmandard, die die Verpflegung als "Menage" bezeichnete. Ihre Formen waren mannigfaltig, doch überwog später die reichsdeutsche nierenförmige Büchsenform, besonders seit diese Menaschka vom Metallressort II in Leichtmetall im Ghetto selbst hergestellt wurde.

P.W.

Chrusz, Fishel, H.

19

## M E T A L L A B T E I L U N G    I I

---

---

Wydział Metalowy otwarty został przez Przełożonego Starszeństwa Żydów w dniu 30 maja 1941 r. w gmachu i z maszynami dawnej fabryki motorów i aparatów elektrycznych "Prąd" wł. Scheller i Gutzel, ul. Śmigłowa 12. Przy otwarciu obecny był były właściciel Gutzel, pobierający zresztą do chwili obecnej czynsz dzierżawny za lokal i maszyny.

Nowo otwarty resort uznany został za filię resortu metalowego przy ul. Zgierskiej 56. Fabryka składała się wówczas z maszynowni / 3 frezarki, jedyna w gecie heblarka, 2 rewolwerówki, 5 tokarni obsługiwanej przez 3 fachowców przedwojennych z zespołem uczniów rekrutujących się z dawnych szkół zawodowych, oraz z slusarni zatrudniającej 2 fachowców z 15 uczniami. Kierownikiem filii mianowano inż. Frągn.

Do nowo utworzonej filii kierowano pracę eksportową, głównie zamówienia na narzędzia szewckie oraz na drobne części składowe maszyn.

W listopadzie 1941 r. rozporządzeniem Przełożonego Starszeństwa Żydów resort zostaje uniezależniony od Metalowego przy ul. Zgierskiej 56, otrzymując nazwę Metallabteilung

II

Kierownikiem samodzielnej placówki, mianowany zostaje inż. Nusbaum. W związku z usamodzielnieniem resortu w lutym 1943 r. skierowano około 150 osób z Metallabt. I z tym, iż od tej chwili wszelkie prace metalowe w zakresie potrzeb getta wykonywać będzie Metallabt. II, zaś prace eksportowe obejmie Metallabt. I. Mniej więcej w tym samym czasie skierowano z Altmaterialien grupy przysiedlonych z Czechosłowacji dla t. zw. "Kunstschaedearbeiten". Na okres ten spada także mianowanie inż. Freunda drugim kierownikiem obok inż. Nusbauma.

Z najważniejszych prac wykonanych w tymże okresie wymienić należy budowę maszynowni w nowopowstałej stolarni przy ul. Puckiej 9. Ze znajdujących się w genie starych części składowych maszyn i odpadków żelaza zmontowano najnowocześniejsze maszyny do obróbki drewna, jak: piły taśmowe, heblarki, grubociarki i t. d. Resortowi Metalowemu zawdzięcza getto mechanizację resortów krawieckich i szewskich, co umożliwiło wielokrotne zwiększenie produkcji. Stale też dokonuje się wszelkiego rodzaju drobnych napraw maszynowych i sluserskich dla wszystkich resortów getta. Na szczególną uwagę zasługuje też budowa maszyny dla resortu pierza i puchu, dla której montażyści resortu

Metallabteilung II Bl. 2

z pomocą Żydów Niemieckich wyjechali do Anglii. W cz. III 1943 r. okazało się, iż zrobionego w listopadzie 1941 r. podziału pracy i skutek wielu zamówień nie można utrzymać, tak iż do prac gościnnych dodano resortowi także pracę eksportową. W ciężej ten przypadek objął jednego z kierowników inż. Freunda oraz mianowanie kierownika tego inż. zatuzana również kierownikiem resortu. Do najważniejszych prac wykonanych w tymże okresie należy obciążenie zakładu seryjnego fabryki igieł w Chemnitz na produkcję niewielkiego rodzaju igieł szkieletowych. Do pracy tej przed wojną debiutowało specjalnie siły Złoty z dotychczasowych pracowników, w genie wykonują je dzieci w wieku od lat 10-12. Dzieci ten raz inż. z się jak dalece, że w sierpniu 1943 r. przeniesiony został jako samodzielna jednostka z własną administracją i magazynem do Lokwachtstrasse. Fakt ten zbliżył się z nowym obciążeniem zakładu seryjnym i z t. zw. Reinigungsbohren dla wyrobienia których resort z braku siły męskiej stworzył grupę z 400 kobiet. Zamówienia na Reinigungsbohren są coraz większe. W urzędzie także pierwsze próby wprowadzenia kobiet do prac przy maszynach, jednak bez specjalnych wyników korzystnych.



MIYASAKI - Verzeichnis/der Anzyklopädie/
 (13)
Name:Signature:

|                     |      |
|---------------------|------|
| Bryman Jacob        | J.S. |
| Neftalin Henryk     | H.M. |
| Novak M.            | N/A  |
| Ostrowski Bernard   | B.O. |
| Jewfeld Oskar       | O.   |
| Singer Dr. Oskar    | O.S. |
| Werthimer Dr. Peter | P.   |
| Zelkowitz Josef     | Z.   |

111

MUSCHELFLEISCH

Das konservierte Fleisch von Meermuscheln, welches zunächst nur auf Talone, später auch einigemal zur Normalration ausgegeben wurde. Zunächst mit Misstrauen aufgenommen, erfreute es sich dann allgemeiner Beliebtheit als angenehme Erweiterung der Gettidiet.

Die wenigen im Jahre 1947 ausgegebenen Rationen schwankten zwischen 100 und 200 Gramma pro bezugsberechtigter Person.

P.W.

214

ОПІКА

1

פאסלערער באפען פונעם אפטייל פאר סאציאלער הילף ביי דע  
יידישער קהלה, אזוי אפטייל איז אויך פאר דער סלחהס טעטיג  
קענען ביי דער לאדזשער יידישער קהלה און האט פארברענען  
באטייליקט אונזערע פארזאציעס אין אירע פונדאמענטן.

ה'תש"ג

גין סלחהס-צייט, ווען די יידישע באפעלער זענען איז ערוואנדע  
מאניטן פונדארן פון אלע אירע עקזעקוטיוועס און סאציאלע פא-  
רטייעס, האט דער אפטייל פאר סאציאלער הילף געפונען אונטער  
א פאך ברייטערע פארטען און האט געפונען גויסטישע פארטייען זיין  
וויסנשאפט אויך אלע געבליבן פון יידישן לעבן, פארט נאך דעם  
זיידע אונדערן פון אלע יידישע פילאסאפיעס און געזעלשאפטן  
האבן געפונען א געברענגענען ווערן פון דער קהלה.



דעם 15 אקטאבער 1930, א פון נאך דעם זיידע פון רומבאנאווער  
איז באטייליקט געווארן בחור ראש פון די יידן אין לאדזש,  
האט ער זיך גענומען צו דער רעארגאניזאציע פון דעם דאזיקן  
אפטייל, וואס איז אים האט, זי איז דעם באזאגן ביי יעסאלע-  
קן קהלה-אפמאראם, איבער די סלחהס-געזעענען, געהערענע א האט  
און א דעזארעגולאציע, פראט פון דעם אפטייל האט ער אונטע-  
געשטעלט דעם, צו יענער צייט אין לאדזש אונזערע פונדאמענטן עסן



אפייעט ז' 3

דער פראווינג און דער סאסן-אנדראו פון פליסיס היין לאדזש  
 וואס האבן זיין נישט געהאט מיט וואס דעם סאסן איבערצולעבן, האט  
 דער סאסן פאר זיי געשאפן ספעציעלע קיכן, אזעלכע קיכן זיינען  
 געשאפן געווארן אויף דער זאמאנסטאג גאס, וואו דער סאסן האט  
 אויף פילאדעלפיה, אויף דער גאנצער טעקע גאס א"ה, די "אפייעט"  
 האט זיך אויך פארנומען מיט דער פארשאפונג פון אינטעלעקטועלע  
 מיגלעכקייטן מיט אהרן יודים, וואס זיינען אנגאנגען פון ערשט  
 סיי פאר גרויסערע גרופעס, פאר די "18" פרייע אויסגאבערער,  
 וואס זיינען, אין דער ערשטער העלפט דעאסעמבער 1940, אנגעשאפן  
 געווארן איינע חבורה פון דער קהלה. (ענדע פון די פרייע אויט-  
 וואנדערער האט באקומען אן ארט אויפן גאס פון 50 זאמעט אין  
 קווארטן).

אין יאנואר 1940, זענען דער אנפירער פון סאסן אלען הילמא אפטייל  
 פון פליסיס פארלאזט לאדזש, זענען סיי אנפירונג פונעם אפטייל איי-  
 געוועזען פון א פרעזידענט פון דעריי מערדער: קראסאצא, פריינד  
 פון בירעאראט.

אין מערץ 1940 פאראג זיך דער אפטייל איבער אויבן סאסן פון גע-  
 פון און פארעמט דעם ענגעל און שמועלין ביזן אויף דער חליוור-  
 סאסן גאס, נומער 22, צו יענער צייט, ווען טעגס די גאנצע לידער  
 באפעלערונג געפינט זיך עיין אויפן סאסן פון געפא און זי קען  
 פון די דעמאנסטראציע קיכן, וואס האבן זיך געפונען סאסן לעפא עיין

סאסעל פליסיס, די טעטיקייטן פון דער "אפייעט" זיינען, אין הייליג  
 באשפאונגן אין דער הייליג פון אומזיסטער מעדיצינישער הייליג און  
 דריי געזונליכע אנגערייכטע זענען אין סאסן, די געשעענישן אבער  
 און די איינפירער זענען לעבע לעבע פון דער יידישער באפעלערונג  
 וואס האט זיך פון מינוט צו מינוט אנדערש פון אים ערשטן גע-  
 שאפליכע, האבן נאכגעזען, אז דער אפטייל פאר סאסן אלע, הייליג  
 וואס האט, איינפירט געארבעט אן א בודזשאט און אן די מיניסטער  
 סאסעריאלע מיגלעך, האט א סאסן דער אין הייליג אנגעזענער פארט,  
 זיך געפונען פארנומען אויך מיט א זעלבע אונזיגן, וואס האבן זיך  
 צום סאסן איינפירער דער הייליג לונדן, זענען אפגערייכט מיט ליסט  
 האט דער סאסן געמוזט איינפירענען דעם איינפירער פון די א"ב רע-  
 זערוויסטהעט, פון דעם פאליטישע הייליג, פון די א"ב ביליגע קיכן אד"ב  
 אינסטיטוציעס, וואס זיך פון דער פלחא זיינען זיי געזענען און  
 געווארן, אדער פון דער אפייעט-ארוואלונג, אדער פון געזעלשאפט  
 בע קערפערשאפטן וכו'.

סאסן דער גרויסער דעמאנסטראציע וואס האט אנגעהויבן צו הערען אויף  
 דער יידישער גאס, האט דער סאסן געמוזט אונזיגן צו סאסן סאלידיע  
 פאר הונדערטער פון נייטפארעמטיגע, צו דעם צוועק האט די פלחא  
 איינפירענענען די אונזיגן געפארעמלעכט קיכן וואס זיינען זיך צו  
 דער פלחא טעגס געווען אין לאדזש; די הייליג פון דער געזעלשאפט  
 "חוסני-אורחיים" אויף דער זאמאנסטאג גאס 25 און פון דער געזעלשאפט  
 "צותן-לחם" אויף דער פאלנא גאס 14 און וואס זיי געפירט אויף  
 איר האבן, אפטייל, אין-אונטערשאפט מיט דער "יידישע-איינזען פון

סייעקע, ז' 5

א נעמאס יונגע ווי א פאניש יונגע, זי האט ווייס, אפילו אין א סליינגע  
 פראצעס, נישט דעפילט די האפנונגען וואס די נעמאס באשעלעכערונג  
 האט אויף איר געלייגט, איר אופירונג איז נישט געלאזען אויף דער  
 געהעריקער הייך פון דער אויפגאבע וועט האט איר געפעלט דער מינדע-  
 סער חוש פאר ארגאניזאציע, די סציפלין און געזעלשאפטלעכקייט, איבער  
 אט די ראזיקע אומשטאנדן, האט די גאנצע "אפייעט" געמאכט דעם היינ-  
 דרוק פון א שיף און א רודער, יעדער באהאפטער האט אפגעזיך זאכן און  
 ערלעדיקט עויגנס אויף זיין אייגענער חטום און לויט אייגענעם  
 איינזען.

אזא ווי דערמאנט האט געטוט דערפירן צו דעם קאדזעלע און פראצעס-  
 ציעסיסטעס וואס האט דארט געהערשט גאר אויפן ברייך זעיינע  
 און, אז דער פרעזענט איז געווען געאדוונגען סוף סעפטעמבער 1940  
 זעעלן דעם אפטייל אין זיין טעטיקייט, דעם 3 אקטאבער 1940 איז  
 לגמרי צו ליקווידירן און אויף זיינע חורבנות אויספארבייען דעם  
 שטעטערדיקן אונטערשיצונגס אפטייל (זע דארט).

אפייעט, ז' 4

נישט טער נעמיטן אין דער אדראג פון פעטענאן ווערט פון סאג  
 אויך סאג ברעסער, מען אבער דער אפטייל נישט ארויסווייפן די  
 געהעריקע אינפערמינאציע, סתחת דוחא און נישט אנטשארטקייט  
 פון לאפאל.

דער סה"א פראגט זיך שפעטער איבער אינעם לעהאל אויף דער סה"א  
 ווי עקא נעם נומער 3, דארט מען ער פרעט זיך אונטערהאלטן פון פ-  
 דן די בעטיקייט וואס דעם נעמא האט פון-אייס דערנאכט.

די הויפט-טעטיקייטן וואס דער אפטייל האט געפירט אויפן שטח איז  
 געמא אין באשאנען אין סאנס-אונטערשיצונגען און אין לעבנס-  
 מיטל-אונטערשיצונגען, סוף אפריל ווערט אויפן תקווה פון דער  
 אפייעט געעפנט די א"ג "פאלקס-סיך" אויף דער זערווער גאס 20.

די "אפייעט" האט זיך געפילט אין 2 טיילן: אויף דער אזוי גערן  
 סעקטור "אמענער" אפייעט וואס האט ארומגענומען די ברייטע ענט-  
 לעבטיקייט און "געשלאסענע", וואס האט ארומגענומען הינטער-טויציעס,  
 ווי קינערהייטען, יחוס-היינער, קאליהע-הייטען, דאס לאזע-היי-  
 טען, שפיטאלן אד"ג.

אזא די "אפייעט" איז אין געמא געווען זייער ספולער, ווייל-  
 העכער 50 פראצענט פון דער געשלאסענע אפייעט איז געווען  
 אויסגעשעלט, איז איר פאפולערקייט, פון דעם וועגן, געווען נישט

O P I E K U N

21

Opiekun ma dwojaki rodzaj znaczenia. Opiekun w resorcie oznacza byłego nauczyciela skierowanego przez Umschichtung Kommission dla opieki nad młodocianymi danego resortu. Oznacza też wyznaczonego przez Referat Opiekunów wychowawcę nad dzieckiem bądź osieroconym, bądź pozostałym po wysiedlonych rodzicach, który to wychowawca przejął w stosunku do adoptowanego dziecka obowiązki ojca.

M/N.

46

## OTWARTE GETTO

Dzielnica żydowska zamieszkała tylko i wyłącznie przez ludność żydowską, mogąca poruszać się bez ograniczeń w jej obrębie, i nie odseparowana od innych części miasta oraz dostępna bez ograniczeń dla Niemców i Polaków. Żydzi pragnący otwarte Getto opuszczać, byli zmuszeni w tym celu zaopatrywać się w specjalne przepustki wydawane przez miejscowe władze.

Takie otwarte Getta istniały w niemal wszystkich miastach Warthelandu w latach 1940-1942 i tylko nieliczne z nich uległy zamknięciu przed likwidacją i przesiedleniem ludności żydowskiej do Łodzi. Getta tego rodzaju stanowiły właściwie tylko dzielnice zamieszkania Żydów i mając kontakt z resztą ludności, były aprowizacyjnie tylko częściowo zależne od skąpych przydziałów żywnościowych władz.

Miejscem Getto Łódzkie było do dn. 30.IV.1940 otwarte.

J.U.

PACZKARNIA

Magazyn oraz ekspedycja nadchodzących do Getta w latach  
1940-1941 przesyłek pocztowych.  
Szczegóły vide Posta.

J.U.



מס' קדוש 2

17

דעם לעבן איז אבער, סתמיות, פארקערט געווען; פון די איינפאלן  
 וואס עס האט זיך געטוען די דעריטאנט גענעליטעט אין דער א  
 "קאמף מיט די וואס זענען" וואס האט געדויערט, למי שרד, און צייט,  
 האט זי, אין דער און וואס האט זיך געטוען אין 1941, און סתמיות און געטוען -  
 כ"רן.

א. ב. \*

45

P A L A G I A.

Kierownik

Wizytacja 12. stycznia 1943 r. w gminie /miasto/ Kozala z  
 objazdem ogólnego charakteru, szczeg. latog. i licznic in-  
 ter. s. 120, powier. jaski na sobę, kierownik wydziału.  
 Wzrost nieznany, 120 cm, waga 50 kg, ciemne włosy,  
 w gotym nierzadka jest spo. odziana brązowa wierzchnia  
 B, leca. dot. czysto niebiesko-cz. z szarymi i cz. i  
 ci. gota tych ci. i białko zob. i t. zob. cz. i cz. i cz. i  
 organizm odży. a się pod wpływem tej wizytacji.

b.



24

PHILATELISTISCHE A.B.T. der Bank.

Oddział Wydziału Skupu /vide ~~Markaufstelle~~/, mający na celu skupywanie skupywanie dla władz zbiorów i kolekcji znaczków pocztowych. Powołany do życia 9.X.1941 na zlecenie Gettoverwaltung. W okresie do 31.XII.1943 skoncentrował materiał filatelistyczny skupiony za sumę ca. 80.000 RM. oraz przekazał władzom wykonane zamówienia i gotowe kolekcje na sumę ca. 25.000 RM. Oddział był stale do dyspozycji miejscowych władz oraz kierownika Zentral Büro des Arbeits-Ressorts--Bałucki Rynek, A. Jakubowicza, wykonywując ze skupionego materiału zbiory kompletne oraz kolekcje dla Gettoverwaltung i wysyłając specjalnie wartościowe okazy na t.zw. aukcje do Poznania, gdzie zostały sprzedane po wysokich cenach.

Liczba zatrudnionych w Oddziale była stale minimalna /2 do 10 osób/, przy czym stale były zatrudnione 3 osoby, które wyspecjalizowały się we filatelistyce i stale współpracowały przy wykonywaniu zamówień dla władz.

Kierownikiem Oddziału był inż. J. Dawidowicz. Siedziba Oddziału mieściła się przy ul. Rybnej 1.

J.U.

044

PLBOY



12

PLBOY.

שמואל ז' לודניא פרישעווערל נאכלאו-  
 פירע אסיגניגעס יאר נאכדאלס יאדוועג  
 קערנדיג, יאב אומגעגעס גרוואסעס נאכבער-  
 צענדיגע.

N/1.

(16)

**POSTSTEMPEL.**

=====

Gleich nach dem Entstehen der sogenannten Judenpost führte der Aelteste auch einen Poststempel ein, der jedoch ausschliesslich für den internen Gettopostverkehr gedacht war und in keinem Falle zur Abstempelung der Marken verwendet werden durfte. Nach kurzer Zeit jedoch fand die Gestapo einen Brief der nach ausserhalb des Gettos gekommen war, versehen mit einer Briefmarke die mit diesem Gettopoststempel entwertet war. Nach kurzer Untersuchung, in deren Verlauf jedoch der Schuldige nicht ermittelt wurde, ordnete die Gestapo die Vernichtung des Stempels an. Zum zweiten Mal wurde ein Sonderstempel zum Geburtstag des Präses am 17.3.1944 angefertigt. Dieser Stempel wurde nur einmal u. zw. an diesem Tage verwendet. Die Dankschreiben des Präses für an ihn gerichtete Geburtstagsgratulationen trugen auf dem Umschlag diesen Datumstempel. /Siehe auch Post./

25

## NOTKKA

znajomość w gecio, umożliwiającą uzyskanie normalnych świadczeń na drodze uproszczonej /np. załatwienie poz kolejka /, lub nawet i świadczeń dodatkowych. W gecio wykorzystuje się tego rodzaju znajomości na każdym kroku i w każdej sprawie; z czasem staje się podstawą egzystencji w gecio. Przynęgi wywiadczone z tytułu tych znajomości najczęściej mają charakter zobowiązujący do odzajemnienia się /vide Czapka za kapelus /.

b.